

מילונים שהם פרי פעולתם של מלומדים רבים, שחברו יחד בחסותן של חברות מדעיות מפורסמות והם משובחים ברמתם המדעית, ועדיין מקצתם נעשים והולכים;

(ב) להכין הצעת תכנית ביצוע של מפעלנו כפי התנאים המיוחדים לנו ובשים לב לניסוחם של בעלי המילונים הדומים לשלנו.

ויכולנו לומר, שרק הישיבה בספריות הגדולות שבחוץ לארץ נתנה ליאת האפשרות להעלות מה שהעליתי מסקירת המילונים האמורים.

בדו"ח זה אספר תחילה על המילונים שבדקתי עשייתם, ואחר כך אציע תכנית לפעולתנו.

סקירת המילונים

דבר מצער מאוד, ואני על כל פנים הצטערתי, שמניחי יסודות המפעלים האמורים ועורכיהם לא סיפרו בפרסומים מסכמים על בעיותיהם בעבודתם ועל הדרכים שהלכו בהן לפתרונן. מה שנאמר בהקדמות למילונים או בפרוספקטים המסחריים הם דברים שאינם מפרשים הרבה, לפיכך היה עליי להעלות את הידיעות שנצרכתי להן מתוך דינים והשכונות של העורכים לפני הממונים עליהם ומתוך מאמרים לקסיקוגרפיים, שהם עצמם כתבו או שכתבו אחרים. כאין ברירה היה עליי לבזבז זמן הרבה, ודאי 30% ויותר מן הזמן שלרשותי, על חיפושים ביבליוגרפיים ועל גלגול קבצים וכתברעות. עברתי, למשל, על כל כרכי Transactions of the Philological Society למן הראשון בשנות הארבעים של המאה שעברה ועד לשנת 1957, שהרי הברה זו היא שיומנה את המילון באוקספורד, ובחסותה נתחבר, ובכתב העת שלה נתפרסמו מדי זמן בזמנו סקירות על מהלך העבודה.

1) המילון האוקספורדי

החלטת על הכנת המילון האוקספורדי ההליטה החברה בינואר 1858 על יסוד הצעות, שהביא הדין (Dean) של כנסיית וסטמינסטר Richard Chenevix Trench ושמוכמו בהיבור: On some Deficiencies in our English Dictionaries (Transactions etc.) בשנת 1857, בוויכוחים שהיו על טיבו של המילון, אם יתא נורמטיבי או יכלול כל מלה, בין שצריך להמליץ על שימושה ובין שאין להמליץ על שימושה, וכדומה לשאלות הצפות ועולות בעשיית מילון, הוברר שהכוונה למילון מדעי על יסודות היסטוריים בלא התערבות של הערכה מצד עורכיו. הוחל סמוך לכך באיסוף החומר. תחילה פורסמו רשימות של מלים שלהן נדרשות הבאות מספרות וכן רשימת הספרים המעונים ניצול, ועובדו כללי העריכה. במשך כעשרים שנים התנהלה העבודה לאטה, בייחוד לאחר מותו של Herbert Coleridge, הרוח התייה של המפעל. מאין איש המסור כולו לתפקיד זה. המילון חזר ונתייסד למעשה בשנות 1879–1884, משהוזמן Murray להיות עורכו. האיש מארי שנמתייע בחבר עוזרים מצומצם, העלה וסייע לפתור את רוב בעיות איסוף החומר והעריכה, שהמילון נתקל בהן; ולא רק לזמן כהונתו, והוא שימש שנים הרבה, אלא לכל הכרכים שבאו אחריו, ועד לכרכי ההשלמות המוכנים והולכים עכשיו באוקספורד ועד למפעלים דומים באנגליה. באותן המש השנים נאסף רובו של החומר ככולו, והחומר של המילון הזה הוא 5.000.000 הבאות למן המאה השביעית ועד לסוף המאה התשע עשרה. אפילו צורתו

1. במלה זו אני משתמש במשמעות: הוצאת המלים, הביטויים והמשפטים מתוך ספרים וכיו"ב, כדי שישמשו

חומר להכנת המילון ולהבאות בו; בצרפתית dépeuplement, בגרמנית Exzerpierung.

לעשייתו של המילון ההיסטורי ללשון העברית של האקדמיה ללשון העברית

הדברים המתפרסמים להלן הם דין וחשבון מפעולה ב"מילון ההיסטורי של הלשון העברית", מיסודם של האקדמיה ללשון העברית ומוסד ביאליק, שנעשתה בהודשי תשרי-אדר תשי"ח בחוץ לארץ. כותב הטורים האלה, שישב באותו הפרק בחול לרגל עבודתו המדעית, הייתה לו שעת הכושר לחקור דרכי הכנת מילונים גדולים. הוא ביקש ללמוד מהם מה שראוי ללמוד בעניין ארגון מלאכת המילון שלנו. על ידי האפשרות לסקור מפעלים לקסיקוגרפיים גדולים של חברות מדעיות חשובות בין במראה עיניים ובין בעיון בחומר שבדפוס ובחומר פנימי, שמפעלים אלו העמידו לרשותו, נתגבשה דעתו על דרך הכנת המילון. בשבוע מחול סקר הנ"ל בישיבות מועצת המערכת של המילון, בימים ד' בסיוון תשי"ח ובי"א בו את פעולתו בתחום זה והציע את הצעתו לארגון המפעל.

כדי להביא את דבר המילון לידיעת בעלי המפעל שיש להם עניין בו ולדיעת הציבור המעוניין, אנו מפרסמים את הצעת התכנית, ועמה גם את הסקירה על חשובי המפעלים שנחקרו, שמתוכה יתבהרו כמה סעיפי ההצעה. בפרסום זה נשמר האופי האישי של הדין והשבון, כפי שהוגש לאקדמיה ולמוסד ביאליק.

סדרך האקדמיה לפרסם דינים והשכונות על פעולות וישיבות, שיש בהם מן התועלת לציבור.

התפקיד

מיום שדובר על הכנת המילון, ובעיקר מאז הוחלט להכריז עליו שהוא מפעל האקדמיה, והוטל עליי להיות אחד מעורכיו, לא הדלה שאלה אחת מלהטרידני והיא: המילון, מפעל קיבוצי של מלומדים שונים המסתייעים בעוזרים מדעיים רבים, שהשקפותיהם ודרכי עבודתם שונות זה מזה, והוא יחובר במשך שנים הרבה, הייתה הוא בהינתן קובץ של ערכים, ערך ערך על אחריות מחברו, בין שהלוקת הערכים היא לפי תקופות ובין שהיא לפי סוגי המקורות; או שמא יהיה הוא ספר אחיד לא רק בצורתו ההיצונית, אלא בעיקר, כמובן, ברוחו ובמתותו. ודאי – כך נדמה לי – יסכימו כל חברי מועצת המערכת, שהמילון הייב להיות אחיד ככל האפשר, עם שיהא פרי עמלם של אנשים רבים. אולם עדיין לא נשאלה השאלה במועצת המערכת, וודאי שלא ניתנה תשובה, איזוהי הדרך המוליכה לקיום האחידות הרצויה. נדמה לי שיסוד היסודות לאחידותו של המילון, שאין איש יודע אימתי יסתיים (לדעתי לא יסתיים לעולם – אסביר זאת בהצעת), הוא איסוף מכוון של החומר שעליו ייבנה המילון, רישומו וארגונו בצורה, שכל עובד יוכל למצוא את הדרוש לו בחומר הזה בכל זמן בנקל. לא אגזים אם אומר, שמהציתתה של העריכה כבר היא צריכה להיות משוקעת בעצם בחירתו של החומר ובארגונו.

וכיוון שלא מצאתי תשובה מן המוכן, מהי הדרך המוליכה להשגת מטרה זו, החלטתי להקדיש מזמני בחוץ לארץ כדי:

(א) להתחקות על דרך עשיית מילונים מדעיים גדולים כמתכונתם של The Oxford English Dictionary¹; Deutsches Wörterbuch; Thesaurus Linguae Latinae² ואחרים,

החיצונה הנאה והשקופה כל כך, שבנקל אפשר להתמצא בכל ערך, אפילו זו קבע על ידי הדפסת הכרך הראשון בשנת 1884. ויש אך להתפלא על שיקולו הכריא בכל שאלות הביצוע. על הצד המדעי שבהכרעותיו לגבי הלשון האנגלית אינו בן כך לדון.

הקו היסודי של העבודה שנקבע לפניו הוא איסוף חומר מן הספרות על ידי קריינים מתגדבים. ההוראות שניתנו לקריינים לניצול הספרות כוללניות היו, ועיקרן:

(א) הבא ערות לכל מלה הנראית לך נדירה, ישנה, חדשה, מיוחדת במינה או משמשת שימוש מיוחד;

(ב) תן דעתך למקומות המראים בפירוש או מן הכלל, שמלה מסוימת היא חדשה או צריכה פירוש משום שהיא ישנה וארכאית, והמסייעים בכך לקבוע תאריך לראשית שימושה או לפסיקת שימושה;

(ג) הבא עדים רבים כפי יכולתך למלים רגילות, בייחוד אם יש משמעות בולטת לשימושן, והקונטקסט עשוי להגדיר משמעותן או להציע הגדרתה.¹

המערכת חיברה רשימה של ספרים המעונים ניצול, ושלחה את הספרים לקריינים, אם לא היו להם טפסים משלהם, המציאה לכל קריין דוגמה של טופס הכרטיס, והיו קריינים שקנו בעצמם את הנייר והכינו את הכרטיסים. על אחוזו הדיענות של הקריינים מעידים מספרים אלה, הלקוחים מתוך הדו"ח של מארי לשנת 1880: מספר הקריינים 754, מספר הספרים שנקבעו לניצול 1,568, מספר הכרטיסים שחולקו לקריינים 625,035. מזה נוצלו 924 ספרים והוחזרו 361,670 כרטיסים, ז"א כ-60%.

בשנה שלאחריה (1881): מספר הקריינים למעלה מ-800, מספר המהברים הרשומים במפתח, 2,700, ומספר החיבורים 4,500; מספר הכרטיסים שחולקו לקריינים 817,625, ומספר הכרטיסים שהוחזרו 656,900, ז"א כ-80%.

תהליך הכנת המילון מן הכרטיסים כך היה:

(א) לאחר שנתקבלו הכרטיסים מן הקריינים המתגדבים, נמסרו לעורך כ-15 מנה מתגדבים. אלה ערכו את החומר עריכה עניינית ורשמו הגדרות (בשנת 1884 מנה מארי 35 עורכרישנה מתגדבים).

(ב) לאחר מכן היה אחד מעובדי המערכת הקבועים מכין ערך לעיון העורך, והיה תפקידו לעבור על ההבאות באופן כרונוולוגי ולציין את צורות הכתיב של המלים לפי זמנן; להגדיר את הערך ולפרט פירוט רב את גוני ההוראות; להשוות את תוצאת עבודתו אל שנמצא בטילונים הידועים; אם נוכח – וכך היה בדרך כלל – שלגבי משמעות מסוימת יש ליקוי בהבאות, היה עליו להשתדל להשלים את הליקוי על פי המקורות ועל פי ספרי עזר ומפתחות למהדורות מקסטים; לאחר מכן היה בורר מכלל ההבאות אותן שלדעתו משקפות ביותר את העניין הן מצד המשמעות והן מצד הדקדוק, ואותן ייחד למילון. הוא נדרש ליתן את הדעת, שלפחות הבאה אחת תהיה לכל טאה שנים, והיה עליו אפוא לצמצם את מספר ההבאות למועט המחזיק את המרובה (מ-5,000,000 הבאות נכנסו למילון 1,800,000), ולאחר הכנה זו הועבר החומר לידי העורך.

(ג) תפקידו של העורך היה לבדוק את כל ההבאות, בין אותן שבחר העובד, ובין אותן שלא בחרן, ובעיצומו של הדבר עבודתו של העורך הייתה הזרה על מעשה העובד, אלא שלו הזכות לשנות את ההגדרות, אם ראה צורך בכך, ולשנות סדר ההבאות לצורך העניין, והוא שחייב לכתוב את האטימולוגיה, אם כתיבת פרק זה כבדה מן העובד.

1. הוראות אלו נתפרסמו לאחר כך במבוא למילון, מהדורה של שנת 1893, כרך א, עמ' XV.

(ד) לאחר מכן בא האימות של ההבאה שנבחרה, ורישום הקיצור הקבוע של המקור וציון מראי המקומות לפי הכללים. יצוין שזמן רב נדרש לאימות, כי לא כל הקריינים היו דייקנים בהעתקה.

(ה) כשמצא העורך ליקויים בחומר – וזה היה המצב הרגיל – היה מפרסם רשימות של מלים, שלהן נדרשות הבאות, משמאל למלה התאריך הקדום יותר של המלה לפי החומר שבמערכת ומימין לה התאריך המאוחר ביותר, והיה מבקש מכל מי שידוע תאריך קדום יותר ומאוחר יותר להודיע לו על כך. הרשימות נתפרסמו בעיתונים, ורבים נענו וסייעו להשלים את הליקויים בכרונוולוגיה.¹

(ו) לדפוס נמסרו הכרטיסים המקוריים שרשמו הקריינים, ולא הועתקו אלא כשהיה צורך בכך. היינו כשנתגלו טעויות ברישום ההבאות, והתיקונים בכרטיס היו מרוכזים מדי, תהליך זה נמנע טעויות העתקה. על הכרטיס צוין בסימן מוסכם הקטע שעל הפך לסדר בדפוס מתוך ההבאה כולה, והכנה זו אף היא הייתה כבר מתפקידו של העובד במערכת. (ז) בדפוס היו לפחות שלוש הגהות: (1) הגהת ראשונה (יריעות) על-פי הכרטיס; (2) בהגהת השנייה (מעומדת) כל דבר, כל הבאה, כל תאריך נבדק בידי העורך וכן בידי אחד מעובדיו, ופעמים יותר טאחד מהם.

נדמה לי שמעצם התיאור הזה יוצא, מה נהדר המילון האוקספורדי, וכל המילונים האנגליים הגדולים הולכים בעקבותיו. ברוח ההתנדבות שלו, מה שאנו רגילים לכנות בשם הלוציות. 1,300 קריינים, מקצתם מארה"ב, שימשו את המפעל בחינם, עשרות עורכרישנה פעלו חינם ליד המערכת, והיו מן הקריינים שסיפקו במשך שנים 9,000, 12,000, 15,000, 30,000 כרטיסים, ואף הרבה יותר, והיו מלומדים שהעמידו את אוספיהם, שאספו במשך שנות פעולתם, לרשות המילון.

רוח זה, מסירות זו שקולות כנגד ליקויים ניכרים בארגון, כפי שנראה לי, ואילו הצלחנו אנו לעורר רוח זו, ואילו היה, למשל, מלומדינו מוכנים להעמיד אוספיהם לרשות המילון, אולי לא היה צורך לדאוג כה הרבה לארגון יעיל בעבודתנו. והליקויים בארגון שניים הם:

(א) הכרססת העצומה, שממנה רק חלק הוכנס במילון, לא אורגנה מלכתחילה כמפעל בן קיים לעצמו, ושלאמתו של דבר לא עלה בידי לברר גודלה ולעין בה. מרץ ומחשבה של אלף וחמש מאות אנשים, רבבות שעות עבודה, נוצלו רק ניצול הדיצדדי, היינו בחומר למילון. והלא ייתכן שכעבור זמן יתברר, שלא תמיד הייתה הבחירה של ההבאה מכוונת, ובעיקר הלא יש אפשרות, שכרססת עצומה זו של הבאות מכל חלקי הספרות תשמש חומר לעבודות בלשניות שונות, ולא דווקא בכיוון מטרת המילון;

(ב) לא הייתה – עד כמה שידוע לי – שיטה לבדיקת אופן הניצול של הספרים בידי הקריינים. אחידותו של המילון תלויה, במידה שאין להקל בחשיבותה, במבחר החומר מן הספרות. מהן הנחיות בפרוטרוט, שלפיהן פעלו הקריינים הרבים במשך שנים רבות, ובאיוז מידה נמצאה פעולתם מכוונת איש לרעהו?

לא עלה בידי למצוא הנחיות מפורטות לקריינים, אבל מפי עורך הכרך המשלים

1. הספר J. H. Baxter and Charles Johnson, Medieval Latin Word-List from British and Irish Sources (London 1950, XIII+466 pp.) מתכוון לאותה המטרה, שהרי הוא מציע כל מלה שכבר נרשמה בכרטיס לצורך המילון ובצדה תאריך (בלא מ"מ) וכן כל משמעות של מלה ותאריך בצדה, וכן כל צירוף מלים ותאריך בצדו, ומבקש מן המלומדים הבאות למראי מקומות מעבר לתאריכים הרשומים בספר. לצורך זה נדפס כל הספר בחצאי עמודים לאורכם והונח מקום לרישום נהונים בחצי השני.

לשקף יותר את לשון תקופתם, בייחוד מבחינה גיאוגרפית. בעיה זו עניינה אותי בייחוד לרגל הוויכוח במערכת שלנו, אם יהיה מילוננו מילון כולל אחד או סדרת מילונים לתקופות. לא אכנס עכשיו בעצם הבעיה, כי אני הן עכשיו בתכנית הביצוע, ולא בהיקפו או בתחומיו של מילוננו. המילונים שיום קרייגי וצירוף מעשה למחשבה הם: (1 Middle English Dictio-nary⁵ הנעשה עכשיו במישיגן, 2) DOST. לאחר היפוש נחברר לי, שמושב המערכת של DOST הוא באדינבורג וכי גם עכשיו אחרי מותו של קרייגי, הפעולה נמשכת שם. פניתי אל פרופ' מקאלינטוש, האנגליסט של אדינבורג (בתיווכו האדיב של פרופ' פוסטר מאוקספורד) ובעזרתו קיבלתי לעיון את החומר שהתעניינתי בו, ונתברר לי ששני מפעלים מילוניים קיימים שם (כמדומה לי מטעם האוניברסיטה שם והמחלקה לחקר האנגלית): DOST ו-SND. כאן מצאתי בחומר הוראות מעובדות יותר לאופן הניצול של הספרים והדגמת של רישום. חשבתי שיהא מועיל לבקר במפעלים אלה, ואף נסעתי במיוחד לשם כך לאדינבורג והייתי שם 2 ימים. עלפי התכנית ראיתי, שהחלוקה לתקופות אינה פרופורציונאלית. DOST כולל תקופה של למעלה מן 500 שנה עד סף המאה ה-17, ואילו SND כולל את התקופה שלאחר מכן. טעמתי של חלוקה זו לא יכולתי להבין על פי החומר, רק מתוך שיחות העלית, שאלה שני מפעלים שונים במהותם ולא רק בכרונולוגיה של החומר. DOST מציע את הלשון הסקוטית שהייתה משמשת בספרות עד למאה ה-17, ומכאן ואילך אין זו עוד לשון ספרות אלא ניבים עממיים. אין אפוא ללמוד מכאן דבר לבעיתנו, אלא שאני רוצה להזכיר את דברי עורך DOST, שאמר לי כי בזכותו של OED, הכולל חומר רב מן הספרות הסקוטית, קל לו יותר להתמצא בחומר הסקוטי ולערכו לפי מבינות עניינית. יש בידו קו מנחה ברור. התבוננתי בתהליכי העבודה למן הכרטיס (האיסוף נעשה רובו בפיקוחו של קרייגי לפני 20 שנה) ועד להדפסה, ובקוים כלליים הריתי דרך העבודה של המילון האוקספורדי, אלא שראיתי שם תחבולה מסוימת, לכשתארע תקלה ויאבד בדפוס או יושמד כרטיס או קבוצת כרטיסים. במערכת המילון האוקספורדי לא נמצאה תחבולה לכך, וידוע אותו המעשה שחבילת כרטיסים ערוכה אבדה בדרך לדפוס, ונושא מכתבים מצאה וערכה בעצמו לפי הסדר והביאה לדפוס. התחבולה היא: רישום מראי המקומות של הכרטיסים, ושירתם במערכת בעוד שהכרטיסים נשלחים לדפוס. ב-SND יש הליפת מכתבים רחבה עם אנשים בציבור לקביעת משמעותן של מלים המתהלכות בפי העם, ואחד המכתבים של איכר שהוא מן היועצים הקבועים למילון, קראתי. וראיתי אף הערות של מלומדים למלים שאותו איכר דן בהן. ההתנדבות האופיינית למילון האוקספורדי נתלוותה כאן בפאטרוניזות לוקאלית, הרוויחה בנימת צער על גוויעתה של לשון הסקוטים והשתלמותה של האנגלית גם בדיבור.

Middle English Dictionary¹ (4)

להכיר את עשיית MED ממראה עיניים לא הייתה לי האפשרות. אבל למולנו הוציאה המערכת בשנת 1954 חוברת בשם Middle English Dictionary, Plan and Bibliography, הדנה בדרכי העבודה וניתן ללמוד ממנה הרבה, שגם עלינו לנהוג כך, ולהציע לציבור החוקרים תכנית לדיון ולחוות דעת. כאן ניכר, שעורכי המילון Sherman M. Kuhn ו-Hans Kurath, שאינם אנגלים, אינם סומכים על common sense של העובדים ומבקשים ליצוק את העבודה בדפוסים קבועים. אני חושב שבמהלך הכנת התכנית נוכל להסתייע יפה בחוברת זו. לא היה לי עד עכשיו זמן כדי ללמוד יפה את דרך עבודתה של מערכת זו.

1. בקיצור MED.

ימפי זקן העובדים במילון ה' Powell החי באוקספורד, ידוע לי שהיו הוראות כלליות מן הסוג שהזכרתי, אך מעולם לא הייתה תכנית מעובדת ככיוון זה. על פי הדרך האנגלית הידועה ניתנה הירות רבה לקריינים לרשום את שנראה להם ראוי, ודאי מסורת הינוך משותפת של דורות הייתה ערובה למעם משותף ולכיוון מסוים בבחירת החומר. אף-על-פי כן נדמה לי, שלבסוף נתברר לעורכים שכאן טמון ליקוי, שכן בדו"ח של מארי, בשנת 1882, לאחר שרובו של החומר היה כבר מקובץ, מצאתי הודאת בעל הדין, שלחמש שישיות מן החומר, ואפילו יותר מכך, היה צריך לחפש הבאות נוספות כדי להשלים את תיאור ההיסטוריה של המלים ולהדגים את מובניהן. הוא הגיע, במאוחר, לידי מסקנה, שאילו היה לו זמן או לחברה הבלשנית אדם, שיקבל על עצמו לנהל את הפעולה, היה הורש קריאה חדשה של כל הספרים שכבר נוצלו והיה מצרף לקריינים את ההוראה הבאה¹: take out quotations for all words that do not strike you as rare, peculiar and peculiarly used. משמע של קריאה זו היא לאמיתו של הדבר קונקורדאנציה של כל יצירה הנבדקת לצורך המילון. לא מצאתי אפוא כאן תשובה שלמה לשאלתי, ופניתי לעיון במילונים שיצאו מן המפעל האוקספורדי או שנמכמים עליו, ועדיין אפשר לראות את תהליך הכנתם.

(2) כרכי השלמה למילון האוקספורדי

המילון האוקספורדי כולל כידוע תקופת שנים למן המאה השביעית ועד סוף המאה התשע עשרה, והכרך האחרון, שהוא השלמה לכרכים הקודמים, יצא לאור בשנת 1933. החומר הלשוני של המילון מגיע לסוף המאה ה-17, ושל השלמה הראשונה עד סוף שנות העשרים של מאה זו. ועתה יושבת מערכת באוקספורד מטעם הוצאת הספרים Clarendon Press וממשיכה את המפעל למן שנת 1933 ועד לימינו. דרך העבודה היא הדרך המסורתית של המילון האוקספורדי. קריינים מתנדבים – העורך סיפר לי שהוא מקבל כרטיסים של הבאות מידי בעלות בית – ומנגנון שכיר מצומצם. וצריך להודות שדאגותיו של עורך השלמה מרובות הן. בסוף שיהתנו אף ביקש ממני עזרה בהגדרת ארבע מלים אנגליות שלא עלה בידו להבינן די הצורך, והמלים הן: קבוצה וקיבוץ, מושב ומושבה, המשמשות באנגלית לפחות בספרות התעמולה הציונית. כיוון שנלאיתי למצוא הגדרה ברורה וממצה בו במקום, הבטחתי לעורך להמציא הגדרה מוסמכת של האקדמיה, לאחר שובי לביתי. ואני מזכיר פרט זה, אך כדי להעמיד לאיו מידת השלמות ולאיו מידת הדיוק באינפורמציה המילונית שואפת מערכת המילון האוקספורדי. כפי שכבר רמזתי לא מצאתי במקום המערכת את הכרטיסים של המילון האוקספורדי (שמחוץ לכרכי השלמה). הם בחלקם משומרים כנראה בבודליאנה וחלקם נדרו לאמריקה.

(3) המילונים הסקוטיים: א) A Dictionary of the Older Scottish Tongue² ב) The Scottish National Dictionary³

אחד משני העורכים האחרונים של OED שעבדו באופן מקביל⁴, כל אחד עם חבורת עוזריו, קרייגי, הניח יסודות לשני מפעלים חדשים, משראה שעריכת OED מתקרבת לקצה. הוא בעל התכנית של "מילוני תקופות"⁵, שכן מילונים מיוחדים לתקופות עשויים, לדעתו,

1. Transactions etc. לשנות 1882-1884, עמ' 508-531. 2. להלן בקיצור DOST.

3. להלן בקיצור SND. 4. והם Sir William A. Craigie ו-C.T. Onion.

5. W.A. Craigie, New Dictionary Schemes Presented to the Philological Society, The Value of the Period Dictionaries (Transactions etc. 1925-30 p. 6ff.) – וכן עי' הנ"ל (4th April 1929) – וכן עי' הנ"ל (Transactions etc. 1925-30 p. 6ff.) Period Dictionaries (Transactions etc. 1937 pp. 52-62).

וכיוון שזו תורה שבכתב מגובשת, דחיתי לימודה למועד אחר מפני דברים, שנראו לי כי המקומות שהייתי בהם גורמים. לשם שלמות הדו"ח אני מבקש להזכיר עוד שני מילונים גדולים, מפעלים מקובצים, הנעשים בתחומה של התרבות האנגלית. האחד הוא:

A Dictionary of the Welsh Language (5)

שהתחיל לצאת לאור ב-1950. מן הפרוספקט של המילון יוצא שהוחל באיסוף החומר בשנת 1921 על-יפי הדרך של המילון האוקספורדי. בשנת 1950 היה מספר הכרטיסים בין מילון וחצי ל-2 מיליונים. בהמלצתו של פרופ' פוסטר באוקספורד, שהוא חבר המערכת של אותו המילון, באתי בדברים עם העורך, היושב עם חבר עוזריו בספרייה הלאומית ב-Aberystwyth. קיבלתי חומר שביקשתי לעיין בו, והוא בעיקר הוראות לקריינים, ואף הזמנתי לבקר שם. לצערי לא היה סיפק בידי לבקר שם, אבל הועיל לי יפה החומר שבכתב שנשלח לי. המפעל הוא של "אוניברסיטת ולס" (צירוף של 5 אוניברסיטאות). השני הוא:

Dictionary of the Irish Language (6)

שהחברה הראשונה ממנו יצאה בשנת 1913 והשביעית בשנת 1955. מילון זה יוצא מטעם Royal Irish Academy, ודבר אחד אני מבקש לומר: בעלי המילון פתחו בשם הנ"ל וסיימו מן החוברת השלישית ואילך – אם ניתן לראות את החוברת השביעית כסיום – בשם Contributions to a Dictionary of the Irish Language. כפי שהוגד לי נתברר, שהחומר שנאסף, והוא – אם אין זכרונות מבעה אותי – למעלה ממיליון כרטיסים אינו מצדיק את השם שנקרא לו בראשונה. והרי הלשון האירית אינה עשירה כאנגלית, וחושבני גם לא כלשונו, וכמות כזו של החומר לא נראתה למהברי המילון ראויה לשם "מילון".

כבר טראשית שבת ב אנגליה, בספריות המצוינות שבה, ניסיתי להכיר מפעלים מילוניים שמחויב לאנגלית, ולא אמנה את כולם או מרביתם, העומדים למשל על מדפי אולם הקריאה שבמוזיאון הבריטי. דעתי הייתה נתונה בעיקר לשלושה מילונים: (א) המילון הגרמני מיסודם של האחים גרים, הנעשה והולך זה למעלה ממאה שנים, והוא נעשה זה עשרות בשנים מטעם האקדמיה בברלין, ועשייתו מתקרבת עכשיו לקצה; (ב) המילון Thesaurus Linguae Latinae, הנעשה זה כשישים שנים במינכן, מסתבר שיותר מחציו כבר נשלם ונדפס; (ג) המילון ללשון הפולנית החדשה שנעשה בווארשה מטעם האקדמיה למדעים, והוא מפעל ממלכתי. אעמוד תחילה על האחרון שבהם והוא:

Słownik Języka Polskiego (7)

ידעיה על סדרת מילונים, המוצעים עתה בפולין, הייתה לי לפני נסיעתי לחו"ל, וכבר עיינתי בחוברת הראשונה של המילון הפולנית העתיקה, שיצאה לפני שנים אחדות. לאחר שהוחלו ההכנות בשנות השבעים של המאה הקודמת. אולם עניין אותי במיוחד המילון הפולנית החדשה, שהוחל בהכנתו ב-1950 במנגנון מורחב ובאמצעים מכניים העומדים חיום לרשות המחקר. מן המאמר של אחד העורכים הראשיים Stanisław Skorupka ב"Poradnik Językowy" משנת 1952 ח"ב' עמ' 1 ואילך, Organizacja i technika prac słownikowych, שקראתי לפני שנה, ראיתי שהמערכת שם דנה וביררה הרבה שאלות ארגוניות ומכניות, שגם אנו נתלבט בהן ועלינו לבררן. בלונדון הייתה לי אפשרות לקרוא

את כל המאמרים, שנתפרסמו בכתב העת הנ"ל בנוגע לעבודת המילון. נתרשמתי, שהמילון האוקספורדי שימש מופת למערכת זו¹, ואמנם באחת החוברות של אותו כתב העת נתקלתי במאמרה של Zofia Lempicka² מעורכי המילון, והוא סקירת המפעל האוקספורדי בהשוואה למפעל הפולני. בחוברת הראשונה של 1956 של אותו כתב-העת גיליתי במאמר חשוב מאוד של אותו Skorupka: Prace nad słownikiem współczesnego języka polskiego. ידעיה, שאני מתרגמת לעברית: "פרי מאמצים של חבר העורכים במשך שנים אחדות היא חוברת בת מאה עמודים: הוראות המערכת, אלו הן ערובה לאחידות יחסית של מבנה המילון ועיבוד הערכים של המילון, עם שחבר העורכים מרובה"³. ברי שזו חוברת לשימוש העובדים בלבד ולא נדפסה. מיד פניתי אל המערכת בווארשה בשמה של האקדמיה שלנו וביקשתי את החוברת, כי מן המאמר, שבו כלולה ידיעה זו, למדתי, ששם נבנה מנגנון מדעי, הכולל קריינים, בודקים, עורכי-משנה ועורכים, כולם עובדים שכירים קבועים, ותפקידה של כל יחידה מוגדר באופן ברור. מן המאמר נתרשמתי, שמארגון מפעל זה, שעשרות עובדים שכירים עסוקים בו, נוכל ללמוד לפחות את בעיות ארגון העבודה המכנית וההשגחה על ביצועה לפי הקווים שנקבעו, אף שהמילון אופיו אחר משאנו מתכוונים בשלנו: זהו מילון שמגמתו נורמטיבית, ההבאות שבו נבחרות, עד כמה שאפשר, לפי ערכן הספרותי, ולעולם לפי ערכן הלשוני לשמש מופת לדובר הפולני, וכן צורות הלשון, הערכים, מובאים על פי בחינה זו ככל האפשר. לצערי עד עכשיו לא נעשתה בקשת⁴.

Thesaurus Linguae Latinae (8)

כדי לקבל את החומר, שרציתי לעיין בו, ממערכת Deutsches Wörterbuch וממערכת Thesaurus היה עלי לפנות אל גרמניה. הייתי חוכך בדבר הרבה, ובסוף החלטתי כאיש פרטי לעשות זאת לטובת העניין. באתי בדברים עם חברי פרופ' שפיטאלר, השנה דיקאן באוניברסיטה במינכן, וביקשתי לקבל את החומר בתיווכו, הן ממערכת ThLL והן ממערכת Deutsches Wörterbuch. מן הראוי להזכיר ש-ThLL שוב אינו מפעל גרמני בלבד, אלא מפעל בינלאומי, ש-15 מוסדות בינלאומיים משותפים בו. נוסף על 5 האקדמיות הגרמניות משתתפות בו: האקדמיה האיטלקית dei Lincei, הבריטית, ההולנדית, הווינאית, השוודית, החברה הבינלאומית למחקר הלשוניות הקלאסיות, הברות בלשוניות אמריקנית, שווייצרית וצרפתית, והמפעל נתמך על ידי UNESCO. כאן נעניתי

1. עד מה השפיע המופת של המילון האוקספורדי על המילונות המדעית בכלל תעיד העובדה, שבקונגרס המזרחני האחרון במינכן (אוגוסט 1957) הציעה הסקציה האינדולוגית חכנית להכנת מילון סנסקריט ששמו הוא Dictionary of Sanscrit on Historical Principles בדומה לשמו של המילון האוקספורדי (ע' ZDMG, 107 p. 21).

2. ע' Poradnik językowy משנת 1955 ח"ב' ד' עמ' 124 ואילך.

3. ע' Poradnik językowy משנת 1956, עמ' 21.

4. [זה לא כבר הגיעה לידי החוברת המבוקשת, בהשתדלותו הנמרצת של ד"ר משה אלטבאואר, שהנני נותן לו תודה גם במקום הזה. חוברת זו כולה אומרת כבוד לדרך עבודתה של מערכת המילון האמרי ולשיקול רבי-צדדים של הבעיות בהיבט מילון כסוגו. לצערי אין בחוברת ידיעות מפורטות על ארגון אי סוף החומר ובדיקתו, אבל יש בה דיון מפורט בכל הדרכים והשאלות של עריכתו. אף על פי שהכול מכוון למבנה הלשון הפולנית, הרי יש בה בחוברת רעיונות על מלאכת הלסקינגר אפיה בכלל, ואזכיר למשל את הפרק על סוגי הגדרות של ערכים. (בשעה שדו"ח זה נמסר לדפוס, יצא הכרך הראשון של המילון המדובר, A-C, ובו מבוא המתאר גם את טיבו של המילון והוא כתוב בידי העורך הראשי פרופ' Witold Doroszewski).]

מיד. חברי הודיע לי שישתדל להשיג את החומר מן האקדמיה בברלין, שהוא בתחום המזרחי, ואף העביר את בקשתי למערכת ThLL במינכן. את החומר מברלין לא השגתי עד היום. כנראה לא עלה בידו להשיגו בשבילי. אף העורך הראשי של ThLL, ד"ר אהרם (Ehlers), נענה באדיבות יתירה, ולא הסך שום טורח כדי לסייע לי בכיור השאלות שהטרידוני. הוא המציא לי חומר, היינו העתקות של כרטיסים לדוגמה, מופסי הוראות לעובדים בשלבי ההכנה השונים, ואף כתב במיוחד גיליון של הסכרות, כדי שיקל לי להתמצא בחומר. העיון בכל זה, ואין צריך לומר שעיינתי בו בדקדוק רב, הביאני לשאול שאלות נוספות, עד שנוכחתי לכסוף, שיהא מן המועיל להתבונן בעבודת ThLL מקרוב. כיוון שכבר במכתב הראשון הציע לי חברי לסוד אל מינכן ולבקר במפעל, נאחזתי בהצעה זו ופניתי אל נשיא האקדמיה ואל מנהל מוסד ביאליק וביקשתי הסכמתם לכך. השיקול שהכריע בהחלטתי לבקר במערכת ThLL היה זה: במפעלים האנגליים, כפי שהזכרתי, חבר העורכים הקבועים והשכירים מצומצם, והוא נעזר בקריינים מתנדבים, ואין נראית לי האפשרות להנהיג דבר זה במפעלינו מטעמים שונים. ואילו ב-ThLL מנגנון מדעי מורחב; כשעה זו יש בו 17 עורכים קבועים, הנעזרים גם בעוזרים ומנינים מדי הצורך.

בדעתי את כושר הארגון של אומה זו הנחתי, שנוכל להפיק תועלת רבה מהכרת המצב במוסד זה מקרוב. ואמנם אודה ואתודה, שהקשר עם המפעל הזה והביקור במכון שהעבודה נעשית בו, סייעוני הרבה לפתור לעצמי את כל הבעיות הארגוניות שהתחבטתי בהן, והן – כאמור – שמנעוני קודם לכך להתחיל בחלקי בעריכת המילון.

מלבחתיחה סברתי, שכדאי לי להתבונן במיוחד ב-ThLL, כי הבעיות של המילון ללשון חז"ל תהיינה בחלקים מסוימים דומות לשל ThLL משל המילון האוקספורדי. אוכיר למשל: א) שאלת שימוש בכתבי יד לבדיקת נוסחאות והכנת קולאציות, שאלה שלא הטרידה כלל, או מעט מאוד את עורכי המילון האוקספורדי, שהיו לפנינו מהדורות משוכחות לכל חלקי הספרות¹; ב) שאלת הכללת מלים יווניות הנפגשות בטקסטים לאטיניים וגבולות ההכללה, ודבר זה היה אותה שאלה ממש שיש לנו בענין החלק הארמי בטקסטים עבריים של לשון חז"ל; ג) ועצם העובדה שנושא ThLL היא לשון רחוקה, עתיקה, שרק קורא מלומד יכול לתרום באיסוף החומר, מה שאין כן במילון האוקספורדי, הנשען על מסורת דיבור אנגלי רצופה. כל אלה נראו לי טחייבים להתעמק בבעיות ThLL ובאופן פתרון.

תחילה אוכיר פרטים אחרים על ה-Thesaurus ואח"כ על דרכי הכנתו. העבודה ב-ThLL הוחלה בשנת 1894 – ביומרתו של Wölflin – והמש השנים הראשונות נאסף החומר בשני מקומות: במינכן ובגטינגן. משנת 1899 נקבע מקום מושב אחד לו, והוא מינכן. ThLL אינו רק מילון אלא מכון, שתפקידו להוציא את המילון המכונה באותו השם, והמכון הזה שהוא משותף לאומות אחדות, הוא בעל תקנון וסדרי הנהגה קבועים.

כינום החומר היסודי של המילון נסתיים לפני עשרות בשנים. הכרססת היא היום בת 10 מיליונים של כרטיסים, ומתם 8 מיליונים היו מוכנים בשנים הראשונות של המאה העשרים, לפני שהוחל בהוצאת המילון. באותן השנים – כך סיפר לי העורך

1. הצורך בטקסטים מדויקים ומהימנים בלשונם להיות משמשים עדים ללשון מחבריהם וללשון הקופתם הורגש מיד, כשהוחל בהכנת המילון האוקספורדי. אחד ממכוניו הראשונים, F.J. Furnivall, פרש מן העבודה המעשית במילון סמוך להתחלתה, כדי ליצור חברה להוצאה מדעית של טקסטים. וכשהגיעה שעת העריכה, כבר נפתרה בעית המהימנות הלשונית של מקורות רבים, ולא הוצרכו העורכים לטרוח בכיור זה טרחה מיוחדת.

מפי השמועה – קראו 200 פילולוגים קלאסיים את הטקסטים והמציאו את מרבית החומר. העבודה בכרססת נמשכת, כדי לקיימה במצב המכון להיום, הן מצד הטקסט והן מצד הביבליוגראפיה, והוראות החדשות בנוגע לכרססת עובדו בשנת 1948, הווי אומר, שכאן אין לנו רק עניין להכיר היסטוריה של מפעל, אלא לדעת הנהגת מפעל אקטואלי.

ה-ThLL כולל תקופת לשון של כאלף שנים למן העדויות הראשונות (מאה רביעית לפנה"ס) בלאטינית ועד למאה השביעית (שנת 600) למניין המקובל. יסוד המילון משמש כל מה שנכתב בלאטינית בתחום אותה התקופה. החומר כונם בשתי שיטות: א) רישום מיכני (mechanische Verzettelung) וב) רישום של בחירה (Exzerption). המקורות עד לשנת 150 למניין המקובל וכן כל הספרות היפה, הוכנו כולם ברישום מיכני, וכל זה הוא שלישי של כל המקורות; בשני השלישים הנותרים רק מקורות מעטים, החשובים ביותר, נוצלו ברישום מיכני והשאר ברישום של בחירה. והם המקורות החשובים פחות. רישום מיכני של כל המקורות היה מאריך את העבודה הרבה ומעלה שפע חומר, העשוי אף להכביד על העורכים. רישום מיכני פירושו שטקור מסוים מחולק לפסקאות פסקאות בגודל שווה בקירוב וכל פסקה נעתקת לכרטיס; כרטיס כזה הועתק בליטוגראפיה (ואפשר להעתיקו בצילום) למספר טפסים כמספר המלים בפסקה. אם הפסקה היא בת 100 מלים, הרי ברישום מיכני מכינים בבת אחת 100 כרטיסים וכל כרטיס מסודר לפי סדר הא"ב. שתי מעלות ניכרות לעין ברישום זה: ראשית, על ידי רישום יחידת מלים גדולה בכרטיס ניתן לעורך לראות את הערך בקונטקסט ברור וקל לו יותר להגיד את המשמעות בלא שיוזקק בכל מקרה ומקרה לעיין בספר, שממנו הועתקה הפסקה; שנית, אם נבדק הכרטיס יפה יפה לדיוק העתקתו, הרי כל הכרטיסים למלים שבפסקה נמצאים מדויקים, ואין צורך בבדיקת כל הבאה והבאה לחוד. ולכן אין לתמוה ששיטה זו, שהומצאה ב-ThLL, הלכו בה מפעלים אחרים, כגון המילון המצרי מיסודם של ארמן וגראפוב, שיצא מטעם האקדמיה בברלין¹. גם המילון האשורי הנערך בשיקגו (CAD) נקט דרך הכנה זו² ואמנם – כפי שידוע לי – מערכתו באה בדברים עם מערכת ThLL בענייני העריכה. מסתבר אפוא שתהליך זה בהכנת המילון האשורי נלקח מן ה-ThLL מן המוכן. על רישום של בחירה אין להוסיף דברים. הרי זו הדרך הידועה שבה בלבד, דרך משל, נקט המילון האוקספורדי. הכרטיסים משני סוגי הרישום ערוכים לפי א"ב של הערך, ובתחום כל ערך קובעת הכרונולוגיה. כדי שכל עובד טכני גרידא ידע לסדר את הכרטיס במקום, נקבע מספר כרונולוגי לכל מה בר ולמחברים מרובי יצירות על פי רוב נקבע מפתח מסוים לקביעת מקום הכרטיס. עליפי סדר יצירותיו³. הסדר הכרונולוגי נשמר בכרססת בקפדנות מוחלטת, ולאחר שכותב הערך פירק את קבוצת הכרטיסים לפי כהנים ענייניים מסוימים ולאחר שסיים את מלאכתו בכתובת הערך, ולאחר שהעורך האחראי בדק את הערך הנכתב, והכרטיסים עומדים לחזור למקומם, הרי קודם לכן אחד העובדים חוזר ומסדר את הכרטיסים לפי הבחינה הכרונולוגית.

1. תהליך הכנתו של המילון המצרי ובעיותיו ספרו לא מזמן בהוברת: Adolf Erman und Hermann Grapow, Das Wörterbuch der Ägyptischen Sprache (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Vorträge und Schriften 1953).

2. I.J. Gelb, Standard Operating Procedure for the Assyrian Dictionary, ע"י Chicago Ill. 1954.

3. Canon chronicus scriptorum, Monaci 1904 (נדפס לשימוש העובדים בלבד, ולא הופץ).

הכרמטת כוללת שלושה סוגי כרמיסים: א) כרמיס ההבאה (משני המיפוסים); ב) כרמיס הספרות המקצועית הדנה באותו הערך (ג) כרמיס המציין שערך מסוים רשום במפתח של מהדורה מסוימת או של חיבור מסוים. אין הפרדה בין כרמיסים של המקורות – כרמיסי ההבאה – ובין כרמיסי הביבליוגרפיה המקצועית על ידי סידורם בארגונים כל סוג לעצמו, שלא יכביד הדבר על כותב הערך הצריך להבאה ולרמיס לספרות המקצועית בעת ובעונה אחת. כרמיסי הספרות באים לאתר כרמיסי המקור.

איני מתכוון לתאר בדיוק את ההוראות לאופן הרישום של הכרמיס ולהתנהגות הכרמטת. בעבודתנו המעשית נוכל ללמוד מהם לא מעט, בעיקר ברישום הביבליוגרפיה, שברישום זה מבחינים שם בין מה שמתניחם למלה בכלל ובין מה שמתניחם למקום מסוים במקטט מסוים וכן כיו"ב. יש בידי הומר פנימי, שכולל הומר שנרפס רק לשימוש העובדים. כל זה ניתן לי ביד נדיבה ואני מביאו עמי למערכת. אני מניח שהומר זה יסייע לנו בהרבה בהכנת ההוראות, שאנו הייבים להכין לעובדים, כשתגיע שעת איסוף ההומר.

אולם הכרמטת הזאת היא רק צד אחד של המטבע, המכונה ThLL. המכון יש לו ספרייה בת 23 אלף כרכים, כל הטקסטים הלאטיניים, וכן כתבי העת החשובים ביותר; והטקסטים שבספרייה הם המקור שממנו הוכנו הכרמיסים. הספרייה מאורגנת כך, שכל ספר יש עליו אותו המספר הכרונולוגי שבא בכרמיס, ואם כותב הערך נזקק לעיון נוסף במקור אין הוא צריך לעיין בשום קאטאלוג, ואינו צריך לחפש אפילו דקה אחת ממש, כי המספר של המקור בכרמיס הוא מספר הספר, וכפי שאנו רואים¹ מספר המקור רשום גם בכרמיס הביבליוגרפיה, ז"א שכל הנוגע, למשל, לזורגיליוס נמצא בספרייה במדף של זורגיליוס וכן כיו"ב. – רק מי שראה זאת כמו עיניו וניסה למצוא את המקור על פי הכרמיס כמוני יודע כמה זמן נחסך כאן, שברגיל העובד מכלל בחיפוש אחר הספר, בפרט כשהספרייה כ"כ גדולה. נגעת רי רק בצד הטכני, אבל לספרייה זו צד ענייני גדול, העושה אותה למפעל עצמאי בעל חשיבות ממדרגה ראשונה ובייחוד למילון.

מן השאלות שהמרידוני לקראת עבודתי במילון הייתה גם זו: אין ספק שמילון צריך לכתוב בלשן, לינגוויסט, איש שמחקר הלשון היא אומנותו. אולם המתאר לשון ע"פ טקסטים של דורות שעברו ומענפי ספרות, שאין הוא בן בית גמור בהם, הייב לדעת את הבעיות הכרוכות במסירת הטקסט, שממנו הוא מביא עדים, ואת העניין שהמקטט דן בו. בקיצור, עליו להיות מבין בתחומי הספרות, שמהם הוא שואב את עריו. איני הושב שיש לנו איש אחד שהוא כלשן והוא בעת ובעונה אחת בקיא בכל חלקי הספרות שלנו על הבעיות הטקסטואליות המסובכות, למשל בספרות התלמודית, ושאלתי הייתה, איך ניתן לקיים שיתוף בפעולה של הבלשן ושל הוקר טקסט מסוים או של הוקר ענף מסוים, כדי שיוצא במילון החומר הלשוני במקסימום הדיוק ולפי הישגים אחרונים של חקר הטקסטים. כ"ל ThLL מצאתי תשובה לכך. המתבונן, למשל, בכרמיס parco, שקיבלתי כדוגמה והוא רשום ברישום טיכני, ימצא בו הערות שוליים. אין ספק שכאן הותקן הטקסט לפני שנמסר לרישום. כשביקרתי במכון הראני העורך את המקור (Aen. של זורגיליוס) של כרמיס זה, והוא ספר בספרייה, שבשוליו במקומות רבים רשומות הערות בעיפרון, והערות אלו הועתקו מן הספר. ההערות שבספר נרשמו בידי נורדן (Norden), שעסק אותה שעה בזורגיליוס. וכך, כל המקורות, שמהם נרשם החומר, קראום מומחים והם רשמו הערות חשובות, שהן היום עזר לעורכים מאין כמוהו. לעורך של כרך של ThLL יש חוות דעת בכל השאלות

1. [כלי בכרמיסים שהובאו לעיון מועצת המערכת בישיבתה].

החשובות של מלומדים מומחים לטקסטים השונים. וכך הושגה מידה גדולה של דיוק ומהימנות בהבאת המקורות ב-ThLL, כמוכן לפי מצב המחקר בשעה שנקרא הספר, והושג שיתוף פעולה פורה של החוקר הפילולוג וכותב המילון. לא זו אף זו: הספרייה של המכון חשובה עוד יותר לסוג הרישום של בחירה. שכן ברישום של בחירה ניתן כעבור זמן, אפילו מיד, להסתפק אם הבחירה הייתה מוצלחת, אף שקריינים מומחים קראו את הטקסטים הלאטיניים. כיצד ניתן בכלל לבדוק את הקריין הרושם רישום של בחירה? במילון האוקספורדי ובאחרים לא ראיתי תקנה לבדיקת הקריינים. אמר לי פרופ' מריו רוק, קריינים צריכים להבין מה הם רושמים, וזה הכול. מוכן שהכנת הקריין היא תנאי הכרחי לתפקידו, אולם ראיית הבעיות הלשוניות משתנית מומן לומן. מה שנראה חשוב בדור אחד, בדור אחר מפנה מקומו לדבר הנראה חשוב יותר באותו הדור. ואם אנו מדברים בכרמטת, שאינה מכוונת לשימוש עד לפרסום המילון בלבד, מן הראוי שיוודע מה נרשם מן הטקסטים בדרך זו ומה לא נרשם. לכך נותן ThLL תשובה. הרישום נעשה בספר של הספרייה על ידי העברת קו בעיפרון ובתוספת רישום בגיליון הספר. התבוננתי עם העורך באחד המסמכים של אחד הקונצילים, והוא תרגום לאטיני ממקור יווני. בטופס היה רשום, שיש נוסח אחר של התרגום והיכן פורסם, וכן היכן פורסם המקור, כדי שהעורך שיודק לבדיקת המקור לא יבזבז זמן למציאת אינפורמציה על כך. לפעמים נרשם הביטוי היווני, שהלאטיני הוא תרגומו. המתבונן בספר כזה כעבור 20–30 שנה יוכל מיד לדעת מה הוצא ממנו ל-ThLL ובעיקר מה לא הוצא. ואם מטעם מן הטעמים יש צורך בקריאה חדשה של הספר על ידי מומחה חדש ולאור ידיעות חדשות, ניתן בנקל להשלים את החסר. אילו אורגנה העבודה במילון האוקספורדי כך, הייתה שאיפתו של מארי – להשיג את הוודאות שיש בידו כל החומר החשוב הדרוש למילון – באה על תיקונה. לא היה צורך לרשום את הכול רישום חדש אלא להוסיף את שהחסר, אם הוחסר דבר חשוב.

מכאן, שכרמטת של ThLL היא עם הספרייה שלו הטיבה את, יסוד מוצק למפעל המילון וכלי, שנראה לי, אין למעלה ממנו לאיכות, בידי העורכים מחברי המילון.

אם יוחלט במפעלנו להנהיג שיטה זו, ואני מתכוון בעיקר לרישום הטיכני, הרי אציע שכלול מסוים ביצירת הכרמטת, דבר שלא מצאתי ב-ThLL. כשהעמדת את השאלה לפני העורך של ThLL, אמר לי, שאמנם שכלול זה כבר הוכנס בגרמניה במפעל הפילולוגי של Plato Archiv (ב"חinterzarten). הואיל ובדו"ח זה אני נותן את דעתי בעיקר למה שנוגע לתכנית הביצוע בהכנת החומר למילון, לא אדון בצדדים האחרים של הארגון המדעי של אותו המפעל הנוגעים לדרך העריכה, לחלוקת החומר בין העורכים ולביקורת של מעשה העורכים לפי עקרונות קבועים, לסדרי ההכרעה בשעת מחלוקת מדעית, במקום שלא באו העורכים לידי הסכמה. על כך אני מוכן למסור דו"ח בשעה ששאלות אלו יידונו אצלנו, ואין ספק שתבוא שעתן. בידי תקנון המפעל והספרות נוספות שקיבלתי בעל פה.

עמדתי אפוא על שתי שיטות שונות בבניין כרמטת למילון, היינו של המילון זאוקספורדי והדומים לו, ושל ThLL והנמסכים עליו. לא אצא ידי חובתי, אם לא אוכיר שיטה אחרת, החדשה ביותר בסידור כרמטת, שיטה שאותה אני יודע לפי שעה ידיעה קלושה בלבד, אך אורשה נא קודם לזה, למען שלמות סקירת המילונים לסמות סטייה קלה לספר על מילונים הנעשים בצרפת ושניסיתי לעמוד על טיבם.

(9) מילונים בצרפת

1) בעודי באוקספורד השתדלתי להשיג ידיעות על המילון הערבי לטן תקופת הקוראן ועד לימינו שנעשה בפאריס. על פי החלטת קונגרס המזרחנים בקמברידג' בשנת 1954 – כפי המסופר בסקירת המילונים הערביים לקרטר ב-ZDMG משנת 1955¹ – הייתה הכוונה להעמיד לרשות המפעל אספים של מלומדים מזרחנים שונים. חשבתי שבהיותי בפאריס אוכל לסייר במפעל, שהוא לפחות קרוב לנו מצד העיסוק בלשון קרובה לשלנו במבנה ובבעיותיה. פרופ' בלשר, (R. Blachère), מנהל המפעל, קבע לי מועד לפגישה, אולם לכסוף לא נסתייע הדבר, והיה עליי לעזוב את פאריס מבלי יכולת להכיר מפעל זה מקרוב.

2) לעומת זאת ביקרתי במפעל המילון של Du Cange², הנעשה בצרפת מטעם Centre National de la Recherche Scientifique. איני יודע אם הוא נעשה בחסותו של Institut de France. העורכת בפאריס, הגב' בוטיה (Bautier), מסרה לי אינפורמציה על המפעל והבטיחה לי להמציא חומר נוסף בנוגע לארגונו. לכאורה זוהי הכנת מהדורה חדשה של Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis, ואינו כן, אלא זהו מפעל חדש מיסודו³. הוא בידל אומי, מלומדי ארצות שונות הכינו את רשימת המקורות המעונים ניצול, מלומדי כל ארץ וארץ את המקורות של ארצם, וכן הניצול נעשה בכל ארץ וארץ לחוד, והחומר נשלח אחר כך, או צריך להישלח, למקום מרכזי בפאריס. נראה לי שאין לנו ללמוד דבר חדש מן הארגון של המפעל הזה, כי למדתי מדברי העורכת, שלמעשה אין להם קנה מידה אחד ומדוקדק לניצול המקורות, כיוון שהניצול נעשה, כאמור, בארצות ארצות בלא יד מרכות תקיפה, וזו בעצם חולשתו של המפעל. ואילו אנו עם שנסתייע במלומדים היושבים בחו"ל, מרכז פעולתנו יהיה במקום אחד. התנאים אפוא שונים. אולם בדבר אחד דומה מפעל זה לשלנו, והוא שהמקסטים, הכתובים בלאטינית זו, מוצאם מתחומים גיאוגרפיים שונים מאוד, והפיזור הרב מן הפיזור של המקסטים הכתובים בלאטינית בתקופה של ThLL כולל אותה. עדיין אני מצפה לקבלת אותו החומר הנוגע לארגונו של המפעל.

3) קורת רוח טרובה הייתה לי לבקר אצל הרומניסטן המפורסם M. Roques, לשעבר פרופסור ללשונות רומאניות בפאריס⁴. מטרת הביקור הייתה לשמוע מפיו על המפעל Inventaire de la langue française, היינו מילון לצרפתית של 100 שנה, לטן 1820–1920, שהוא עורכו. ראיתי לפניי לקסיקוגראף אמן, אבל לא עלה בידי להתבונן לדרך הכנתו של המילון וללמודו מראה עיניי ממש, מפני שלא היה לי אפשר להטריח את המלומד הישיש יתר על המידה. נתרשמתי שזהו מפעל שחותרו האישי של המלומד – המסתייע בעורכים למידיים מעטים – טבוע עליו. מכיוון שמטרת הייתה להתחקות על שורשי עשייה מקובצת של מילון, לא ראיתי להמשיך בבירור דרכי עשייתו של המילון הזה.

1. עי' עמ' 102–103. המילון הנעשה בפאריס מכוון לתקופה מן הקוראן עד לימינו, והוא יהא מבוסס על מספר ניכר של טקסטים מייצגים.

2. בתיווכו של מר א' בן-מאיר, מרצה ב"מכון הבינלאומי למדעי היהדות" בפאריס, ואני מודה לו גם במקום הזה על טרחו.

3. המילון מכונה Lexicon mediae latinitatis.

4. חייב אני תודה לגב' ש' דניאל, מזכירת "המכון הבינלאומי למדעי היהדות", שסייעתני לקיים את הפגישה עם המלומד הזה, שהוא מוכר, והשתתפה בה.

(10) יצירת כרטסת למיון אוטומטי

אני משתמש במלה אוטומטי מכיוון שהמלה "מיכנית" כבר תפוסה לשיטה שבעלי ThLL קוראים לאחת מדרכי רישומם, כפי שהסברתי. ידיעה, שבארצות-הברית מכינים קונקורדאנציה במכונות בקצב שלא היה כמוהו למהירות, הייתה לי לפני נסיעתי אל אנגליה, ידיעה מפי השמועה. חשבתי שאשמע על כך דברים של ממש באנגליה, אבל שם אין שיטה זו נהוגה כלל. כשהזרתי ובאתי בדברים, בכסליו עם מערכת ThLL, ביקשתי ממנה אינפורמציה על כך, ובעיקר ביקשתי לשמוע, אם הונהגה באחד המפעלים הבלשניים שבגרמניה שיטת עבודה זו. סברתי, אולי יעלה בידי בימי ביקורי בגרמניה להתבונן מקרוב לתהליך העבודה בהכנת כרטסת ממין זה. מערכת ThLL המציאה לי נתונים ביבליוגרפיים אחדים וכן כתובת של Deutsche Gesellschaft für Dokumentation בפראנקפורט, מוסד שיש ביכולתו להמציא אינפורמציה בעניין זה, שהרי בכה"ע של מוסד זה פורסמו שני מאמרים על הנושא. זה היה בימים האחרונים לשהותי באנגליה. ספר אחד והוא Sancti Thomae Aquinatis hymnorum ritualium varia specimina, Milano, 1951 של Roberto Busa מציאתי אחר כך בבית הספרים הלאומי בפאריס. ומשלא מצאתי את החוברת של כתב העת הגרמני בספריות, פניתי אל המוסד הנ"ל, וביקשתי אינפורמציה, היכן דבר זה נעשה בגרמניה. כך עניין גורר עניין. מתשובתו נתברר לי, שיש שני מוסחים בלשניים בגרמניה המזרחיים בכך, ונודע לי שאותו פרופ' רוברטו בוסה פתח בשנת 1956 במילאנו מרכז עולמי ראשון לשיטת מיון זה. מי שקרא יפה את חוברתו של בוסה שהזכרתי ומי שקרא את מאמרו Die Elektronentechnik in der Mechanisierung der sprachwissenschaftlichen Analyse¹, מוכרח לראות ולהיווכח, שאין כאן עוד ניסיונות של גישוש, שלא כדאי למענם למטות מדרך העבודה הרגילה והמסורתית. זכור לנו היטב שב-ThLL אך למעלה מ-30% של החומר נרשם בצורה קונקורדאנציונית, ואילו ננקטה דרך זו בכל החומר, הייתה ההכנה נמשכת שנים רבות מאוד; והנה מראה בוסה שהכנת קונקורדאנציה מספרי תומס מאקוויין, שאוצר המלים שלו נאמד ב-13 מיליוני מלים, ניתן להכין תוך 4 שנים ואף פחות. יתר מכך, שיטה זו, ודומה אני אגב שכלול נוסף, כבר נעשה ניסיון בה לגבי הלשון העברית. כי כל אוצר המלים של המגילות הגנוזות נרשם בשיטה זו והוא כולל 50 אלף כרטיסים בערך. זמן של 3–4 שבועות נחוץ לניקוב הכרטיסים, ורק שתי שעות לכתיבת כל הספחה במכונה. כשהכרתי קצת את השיטה הזאת, וראיתי שיש בה ממש, ניסיתי לבוא בדברים עם המרכז הנ"ל במילאנו וקיוויתי, שאוכל לבקר בו בדרכי ארצה ולברר עם אנשי המרכז הנ"ל כמה בעיות הכרוכות בהפעלת שיטה זו במפעל המילון שלנו. אולם לא נסתייע הדבר; לא הייתה לי אפשרות להאריך את ישיבתי בחו"ל. ואיני מצר, מפני שברור לי שלא הייתי מספיק ללמוד הרבה מביקור זה בלא הכנה מוקדמת ועיון מוקדם בחומר ובתכניות².

ונדמה לי שמוסד כאקדמיה שלנו, העומד לבנות כרטסת הלשון העברית לצורך

1. בכה"ע Nachrichten für Dokumentation (Vierteljahresschrift für Forschung und Praxis der Dokumentation, Frankfurt) 8. Jhg. Heft 1. (1957), SS. 20-26.

2. [בינתיים, מאז שנמסר הדו"ח הזה, הייתה התקדמות מה בלימוד הבעיה הזאת. אני מודה לחברי פרופ' בר-הלל מן האוניברסיטה העברית, שבהיותו השנה במילאנו דאג להמציא לי חומר נוסף וכן דוגמאות של כרטיסים הערוכים למיון במכונות IBM מן הקונקורדאנציה של מגילת ים המלח ומחומר אחר.]

מילונגו, ואולי לאו דווקא לצורך זה, בשנת 1958, אי אפשר לו בלא שיבדוק יפה את האפשרויות הגנוזות בשיטה חדשה, ואפילו אם יתברר, שיהיה צורך לבקר באופן מיוחד במוסד הזה, הראשון בטינו בעולם.

אין ספק שבשעה זו עולה הכנת כרטסת בדרך זו כספים הרבה, ובוודאי יהיו עוד קשיים אחרים, אולם נראה, שעלינו להקור בדבר לפני שניגש ליצירת הכרטסת שלנו. כי בשיטה זו, המכונה היא הכותבת והיא ממיינת, והכרטיס חייב להיכתב לפי טפחה מסוים, והטפחה צריך להיקבע קודם לכן, והכרטיסים שייכתבו בינתיים שלא למיון במכונות לא יצלו לסידור אוטומאטי. ואני חושב שיש לנו שהות לבדיקת שאלה זו, כי על פי מה שאציע עלינו להקדים שתי פעולות לעצם כתיבת כרטסת התבאות. בעיות המיון האוטומאטי ממשיכות להעסיק אותי, ואני מניח שיעלו על הפרק בהמשך תכנון עבודתנו.

ודאי הארכת הרבה בסקירתך זו, עם שלא עמדתי על פרטים רבים, שנתתי דעתי עליהם בשעת עבודתי במילון, ועתה אני מבקש להניח על שולחן מועצת המערכת הצעה לתכנית פעולה, והיא מכוננת בעיקר לשלביה הראשונים, היינו לתקופת כינוס החומר ולא לתקופת העריכה ממש.

ההצעה נתגבשה בלבי על פי התבוננות במפעלים שהוכרתי ועל פי קריאת מאמרים לקסיקוגרפיים ופרוגרמטיים שלא הוכרתי.

ומבקש אני להזכיר דבר אחד המובן מאליו בחבורה זו, אף על פי כן אזכרנו למנוע כל טעות בוויכוח. התכנית המוצעת לארגון מפעלנו, ככל תכנית, אינה מיועדת למלא את מקומה של העבודה הרוחנית בעריכת המילון, ובשום פנים לא תוכל למלא מקומה של זו, שכן רק היא לפי טיבה ואיכותה תעשה את המילון למה שהוא נועד להיות: דמות דיוקנה של הלשון העברית במהלכה לאורך הדורות. תכליתה של התכנית היא אך להציע דרכים, שיבטיחו את המידה המקסימלית של תנאי עריכה נוחים מתוך שפע של דוקומנטאציה ואיסוף מכוון היטב.

אני מבקש להביע כאן את תודתי לאישים, שסייעוני להשיג אינפורמאציה ולבוא בדברים עם המוסדות שהוכרתי, ובייחוד נתונה תודתי לעורכי המילונים שהקדישו חלק מומנם לחליפת מכתבים עמי ולשיחות. והם האדונים: A.J. Aitken, M.A. מאדינבורג, העורך של DOST; הגב' Bautier, מעורכי המילון של Du Cange בפאריס; R.W. Burchfield, M.A. מאוקספורד, העורך של כרכי ההשלמה למילון האוקספורדי; פרופ' G.R. Driver באוקספורד; Dr. W. Ehlers, העורך הראשי של ThLL במינכן; פרופ' McIntosh מאדינבורג; D. D. Murison, M. A. באדינבורג, העורך של J.W. Powell; SND באוקספורד, משיירי העורים במערכת המילון האוקספורדי; R.J. Thomas, M. A. באבריסויה, העורך של המילון הוולשי; R.J. Spicer, מנהל Clarendon Press באוקספורד.

המילון ההיסטורי ללשון העברית ודרך הכנתו

(הצעה)

א. טיבו של המילון שאנו מתכוונים לו מילונים, אף מילונים מדעיים, מתחברים לתכליות שונות, והן שקובעות את מבנה המילונים והיקף הדוקומנטאציה שבהם. המילונים המדעיים לעברית הם ברגיל מסוג המילון המפרש, היינו חיבור שנתחבר לשמש עזר בהבנת טקסטים. ואמנם הכינויים הרווחים אצלנו למילונים, ואלה שהושמעו לא אחת בדיוני האקדמיה בזיקה למילוננו כגון: "מילון למקרא", "מילון לספרות חז"ל", "מילון לפיוטים" וכיו"ב, מעידים, שהכוונה בחיבורים אלו לתאר טקסטים מסוימים מבחינה לקסיקוגרפית, ולא דווקא להציע בהם חטיבת לשון גדורה מבחינה היסטורית טהורה. שכן, המקרא אינו מציע חטיבת לשון אחידה ואינו סך הכול של הטקסטים הידועים לנו מתקופתו, כשם שבתקופה שנכתבה הספרות הקרויה ספרות חז"ל שימשה לא רק לשון חז"ל, אלא אף לשון אחרת הנראית בדרך כלל קרובה יותר ללשון המקרא מלשון חז"ל. מילונים מן הסוג האמור הם אפוא כלים לתכלית פילולוגית, והיא הבנת סוג טקסטים מסויים. לפיכך אתה מוצא בהם – בדין – דיון מורחב במלים נדירות, ב"מקומות" סתומים, במלים בודדות – חוץ לכל פרופורציה של מציאות אותם האלמנטים בכלל הלשון, שמקורות אלו מציעים. מחבר מילון למקרא, דרך משל, נותן את דעתו על כל פסוק קשה, או על ניסיונות הפירוש השונים של מלים כגון בְּעֵינַם (רוחו), צָמִים, מְצָנִים, ואינו רואה עצמו מחויב להרחיב את הדיון בדרך השימוש של מלים רגילות, כגון אני-אנכי או "למה" במשמעות פֶּן וכיו"ב מצד המקום והזמן של ספרי המקרא השונים.

ברם, יש סוג של מילונים שהם תכלית לעצמם, והתכלית בלשנית, היינו תיאור אוצר המלים של לשון מסוימת, בין מבחינה גיאוגרפית (כגון מילונים לדיאלקטים), בין מבחינה היסטורית ובין מבחינה אחרת. ואם מילון מסוג זה מכוון למצות לשון מתה, והוא מיוסד כולו על טקסטים כתובים, הרי הטקסטים משמשים לו אך מכרה החומר. ודאי, מילון כזה אסור שיתעלם ממקומות סתומים ומסופקים וממלים בודדות, אך ידון בהם דיון קצר כיאה להם מבחינת כלל הלשון של אותם הטקסטים. מן האמור לעיל ברי, שהגדרה ברורה של אופי המילון קודמת לכל פעולה בהכנתו, וזא לא רק לעצם העריכה, אלא אף לכינוס החומר. חייב העוסק במילון, כל העוסק במילון, לשוות לנגד עיניו את מטרת המילון, בשעה שהוא מכנס את החומר מן המקורות, ובוודאי בשעה שהוא בורר מן החומר המכונס את שיבוא במילון. המילון שאנו מתכוונים לו – ואני מניח שכולנו מסכימים זה עם זה בדבר – יהא מילון היסטורי של הלשון העברית, שאינו כלי לתכלית, אלא הוא עצמו תכליתו, והתכלית היא תיאור תולדות אוצר המלים העברי מראשיתו ועד לזמן מסוים.

ואולם גם בגדר בירור זה עלינו להבהיר עניין נוסף ולהחליט עליו, כדי שתיעשה הכנת החומר לאותו מילון במגמה ברורה. בדיונים הרבים במועצת המערכת עדיין לא נתברר לחלוטין, אם הכוונה שהמילון ההיסטורי יהא צירוף של "מילונים לתקופות", העומדים ברשות עצמם, או שמא יהא מילון אחד המבריח את כל התקופות למן ראשית הלשון ועד מועד מסוים. לכאורה הרי זו שאלה טכנית בלבד, שאינה מעלה ואינה מורידה לגבי שלב ההכנה, לגבי כינוס החומר למילון באחת משתי הצורות האמורות. אמנם כך סברתי במשך שנים, ועכשיו למדתי שאין הדבר כך. כבר בשעה

שאנו ניגשים לכנס את החומר, עלינו לדעת לאיזו משתי צורות המילון אנו מתכוונים, שכן מילונים לתקופות מחייבים דוקומנטאציה עשירה יותר, מיצוי שלם של החומר הלשוני מכל המקורות של אותה תקופה או מיצוי הקרוב לשלמות. ואילו המילון האחד, הכולל, צריך שיהא מבוסס על חומר מרובה מאוד מאוד, אך עליו לוותר על השלמות, ואין היא נחוצה לו כדי להציע את תולדות אוצר המלים העברי במהלכם הכולל, אבל על דרך המיצוי הענייני והדיוק.

לי נראה, שעלינו להחליט על מילון היסטורי אחד, המבריא את כל התקופות! לא זו בלבד שהוא הדבר שהיעדרו מורגש ביותר, אלא הוא אף עשוי להיות יסוד מצוין להכנת מילונים מיוחדים לתקופות בזמן מאוחר יותר, ולא בכדי התפתחה העבודה במילונות האנגלית בדרך זו. מתוך הנחה זו הדברים הבאים נאמרים.

ב. יסודות המילון והיקפו

א. במילונים מרובי הכרכים המתפרסמים לאורך שנים רבות כמעט לעולם הבדלים ניכרים מורגשים בין הכרך הראשון (או הכרכים הראשונים) לכרכים האחרונים, הבדלים הפוגמים באחידותו של החיבור. בה במידה שהבדלים הם פרי הישגים חדשים במדע, ידיעת עובדות חדשות או הכרות חדשות, לא זו בלבד שאי אפשר למנעם, אלא אסור למנעם, שכל כרך דין הוא שיהא בחינת סוף פסוק בזמנו שלו. אולם ניתן למנוע הבדלים הפוגמים באחידות החיבור בתחום הדוקומנטאציה, והוא הדבר שבעלי מילונים שונים וחשובים לא נתנו דעתם על כך בעוד מועד. למען אחידות החומר צריך לקבוע זמן אחרון, שמעבר לו אין מכנסים חומר למילון, וכל שמעבר לו משיירים לכרכי ההשלמה או למהדורה חדשה של המילון. בייחוד צריך לנהוג כך במילון שהוא מפעל קבוע, היינו שמכינים אותו ויכינו אותו תמיד, מילון, שבו ברגע שנסתיים כינוס החומר שלו למהדורה מסוימת, כבר מכנסים את החומר למהדורה הבאה. הריני מציע לקבוע את שנת תש"ז (1947) כזמן האחרון לכינוס החומר למילון ההיסטורי במהדורת היסוד שלו. שנת תש"ח (1948) היא שנת מפנה בתולדות עם ישראל והיא אף שנת מפנה בתולדות הלשון העברית, כי בה חזרה לחיים מדיניים מלאים, ואין צורך להאריך את הדיבור על כך כאן. קביעה זו אין פירושה, שכינוס החומר שמשנת תש"ז ואילך צריך להידחות למועד מאוחר דווקא, אדרבה, רצוי – אם יהיה תקציב לכך – לעסוק בו ברציפות, כדי שיהא מוכן בידי המערכת עם גמר מהדורת היסוד של המילון.

ב. סובר אני שעלינו לראות את המילון ההיסטורי ללשון העברית כמפעל קבוע, ולא כמפעל לפעם אחת, אף שפעם זו עשויה להתמשך שנים הרבה, ומתוך ראייה זו עלינו לבנות את כרטסת ההבאות בשיטה, הנותנת אפשרות לקיים את הכרטסת במצב אקטואלי ונוח לשימוש בכל זמן. דומה הדבר לקאטאלוג של ספרייה בצורת כרטסת, הגדל עם גידול אוצר הספרים שבספרייה, והוא לעולם אקטואלי. ג. משהחלטנו על אופיו של המילון והחלטנו לעשותו מפעל קבוע לדורות, עלינו לקבוע תחילה את יסודותיו ואת היקפו, ואחר כך נתחיל בכינוס החומר לשתי הבחינות.

אידיאל הוא בלי ספק לייסד את המילון על כל הטקסטים הכתובים בעברית למן התעודות הקדומות במקרא ובחומר האפיגרפי הקדום ועד למה שנתפרסם עד סוף שנת תש"ז. ניצול כל שנכתב בתקופה זו לצורך המילון יחייב קריאת ספרים

1 [בישיבת מועצת המערכת ביום כ"ב בטבת תשי"ט הוחלט כפי ההצעה הזאת.]

ורישום כרטיסים בידי אנשים לא-מעטים במשך עשרות בשנים, והמטרה, עיבוד כל החומר ועריכתו בצורת ספר, נעשית אפוא רחוקה כל כך, עד שהריחוק עשוי לרפות אף רצונם של אלו, שאינם דוחקים את שעת סיום המפעל. ואם נוסיף על כך את הבעיות הטקסטואליות של מקורות מרובים מאוד, אפשר שהמטרה תהיה עוד רחוקה יותר מהישג. סבור אני, שעלינו להחליט מראש, כי המילון שלנו במהדורת היסוד שלו יושגת אך על חלק מן הטקסטים, על חלק המייצג יפה יפה את כלל היצירה העברית. אם יש כשלושים אלף יחידות ספרותיות! הכתובות בעברית, עלינו להשתית את המילון על 12,000 מן היחידות בערך, ואלה ייבחרו לפי בחנים מסוימים בצורה קפדנית. אני מבקש לומר שהמספרים שנקבתני, דרך משל נקבתים, ואיני בא לקבוע מסמרות בעניין זה.

ד. נוטל אני רשות לעצמי לציין כאן כמה בחנים לבחירת היחידות הספרותיות. ומובן שחברי מועצת המערכת, איש איש במקצועו, מתבקשים לשקול דבר זה במיוחד. בחומר היסוד ייכללו:

1. היצירות החשובות שבכל דור ודור, שהשפעתן גדולה על האומה ועל הלשון העברית שבדורות שלאחריהן. דבר זה ניתן לקבוע במידה מסוימת באופן טכני, היינו יצירות בעלות מהדורות רבות במרוצת הדורות – אין המילון רשאי להתעלם מהן;

2. יצירות ששלעצמן אינן חשובות, מבחינה ספרותית או עניינית אחרת, אך יש בהן כדי למלא חלל מבחינה היסטורית, היינו מבחינת תולדות הלשון; שכן עלינו לשאוף, שכל מלה או ביטוי יהיה להם לפחות עד אחד בתחום 100 שנים, אם לא למטה מזה (במקום שאפשר כמובן), בזמנים הקדומים; ולפחות עד אחד ל-30 שנים למן תקופת ההשכלה ואילך;

3. יצירות מסוג הנזכר בסעיף 2, שיש בהן כדי לייצג את הלשון מבחינה גיאוגרפית. בחינה זו, נדמה לי, לא ניתנה עליה הדעת עד עכשיו. כוונתי שיש לכלול בחומר היסוד יצירות של גלויות שונות, כדי להראות את שימוש הלשון העברית בארצות השונות או לפחות במרכזי התרבות החשובים ביותר והנבדלים זה מזה מצד לשון הדיבור של היהודים. במקרה זה תיכלל אפוא יצירה שאינה חשובה כשלעצמה, למשל ספר שאלות ותשובות שאינו מן המפורסמים, כדי שתהיה דוקומנטאציה ממנה במילון;

4. יצירות המשקפות רמות סגנון שונות בדור אחד, כגון לשון המשפט (כולל הלכה ותקנות קהילות), סיפור, פיוט, דת וכדומה.

ה. צריך שבחירת היחידות הספרותיות תיעשה לפחות בעזרתם של חברי מועצת המערכת בעלי המקצועות השונים, אם לא יוכל כל אחד מהם לקבל על עצמו להציע את היחידות שבתחום מקצועו.

1. כינוי "יחידה ספרותית" בא להוציא מן המבוכה, שמתל ספר מביאתנו בה. התלמוד כולו הוא "ספר" אחד או שישה "ספרים" לפי ששת סדרי המשנה, או כל מסכתה היא ספר לעצמו? הוא הדין שיר מסוים של סופר שיצא פעמים לפעמים בתוך קובץ שירים של הסופר. על פי בית עקד ספרים לפרידברג ספרתי בערך 28,500 יחידות, אלא שספר זה כולל גם חיבורים שלא נכתבו בעברית אלא נדפסו באות עברית, ואינו כולל חיבורים שלא נדפסו כלל והם בכתבי יד. המילון צריך שיתבסס גם על חיבורים, שעדיין לא יצאו לאור. יהא קל להשיגם במכון לתצלומי כתבי היד של משרד החינוך.

ו. תוכן חוברת הכוללת את היחידות הספרותיות, שהמערכת הסכימה לכלולן "בחומר היסודי", שאקראנה "חוברת המקורות". חוברת זו צריכה להכיל את הנתונים הבאים:

1. רשימת היצירות ומחבריהן בסדר כרונולוגי. מטעמים מעשיים אני מציע, לציין במספר סידורי כל מחבר בדומה לגעשה ב-ThLL;
 2. ראשי תיבות או קיצורים אחרים של שמות היצירות שיירשמו בכרטיסי ההבאות;
 3. הוראה מהי המהדורה או מהו כתב היד של יצירה מסוימת, שהמילון נשען עליהם ברגיל, ואיזו מהדורה או איזה כתב יד מן ההכרח להשוות לשם קביעת הנוסח המדויק של הטקסט;
 4. הוראה אם תנוצל היצירה ניצול מיכני או ניצול של בחירה (כל זה כמובן חשוב, אם יוחלט לנהוג בשיטה של ThLL).
- "חוברת המקורות", המציעה את יסודות המילון, צריכה להתפרסם ברבים, ותינתן שהות מסוימת להכמים בענפי הספרות העברית לחוות דעה עליה ולהציע תיקונים. כעבור המועד הקבוע תחליט מועצת המערכת על כל השאלות שהעלתה החוברת ותסמוך את ידה עליה.

ז. לפי חוברת זו תתחיל קריאת היחידות הספרותיות ורישום כרטיסי ההבאות. מן ההכרח ומן הדין שקריאת היצירות תימסר לאנשים רבים, לאמיתו של הדבר בלא כל הגבלה, בין שיהיו הקריינים שכירים ובין שיהיו מתנדבים. בחירת הקריינים צריכה להיות מכוונת לנתונים הרשומים ב"חוברת המקורות": מקורות שאין להם מהדורות מוסמכות ושהטקסט שלהם טעון התקנה מיוחדת למילון, יקראו רק מומחים להם, והם יציגו את הטעון רישום בכרטיסים. הטופס שעל פיו יוצא החומר צריך שישאר ברשות המפעל לשמירה ולעיון בשעת הצורך.

ח. בה בשעה שתוכן "חוברת המקורות", תוכן גם "רשימת ראשי הערכים" של המילון, הוא הדבר שאני מכנהו היקף המילון. מניח אני, שכל חברי מועצת המערכת יסכימו, כי המילון הכולל אין מקום בו למלים מקצועיות גרידא, שלא היו לנחלת הכלל המשכיל, או לחדושים סתם שלא היו, או כמעט שלא היו, בשימוש הלשון – מקומם של אלו במילונים מיוחדים. מובן שצריך לנהוג באמת מידה שונה לגבי הלשון בומנים קדומים מן הלשון הקרובה לימינו. לא עכשיו הזמן לדון, איך ייקבע הבוחן לריחוקן של מלים או לקירובן; בשעה הנאותה אבקש רשות להציע דרך בעניין זה. נחוץ אפוא לקבוע את כל ראשי הערכים של המילון, שהמילון יבקש להם עדויות לאחר שתוכן "חוברת המקורות". ברי שעם הכנת "רשימת ראשי הערכים" יעלו בעיות לשוניות רבות, כגון: שאלות הכתיב והניקוד שיונהגו במילון כנורמה והכתיב והניקוד שיירשמו כנמצאים במקורות (כמובן כל כתיב וניקוד צריכים להירשם במילון, עד כמה שאפשר בסדר כרונולוגי); קביעת סדרן של מלים השוות בכתיב והשוונות בניקוד, כגון תְּרֶשׁ – תְּרֶשׁ – תְּרֶשׁ – תְּרֶשׁ; קְרֶשׁ – קְרֶשׁ; מָהֵן המלים הארמיות שייכללו במילון העברי, וכיו"ב שאלות העשויות לפרנס את ישיבות האקדמיה ושל הוועדה לדקדוק שנים הרבה. יסוד להכנת הרשימה ישמשו המילונים המצויים.

ט. דומה אני שרק לאחר שתוכן "רשימת ראשי הערכים" יהא אפשר להתחיל ברישום הספרות המקצועית ("ביבליוגרפיה") המתייחסת לערכים, שכן רישומה של

הספרות המקצועית צריך להיות מכוון לכרטיסי הערכים. אמנם כל כתיבי המלים יובאו במילון וכל אחד לפי מקומו בסדר האלף-בית, אבל רק על פי הכתיב שיוחזק לתקין – ויהא הבוחן לתקינות מה שיהיה – יבוא הערך במילון ויובאו ההבאות מן המקורות בו. דרך משל: אם יוחלט, שהכתיב של המלים סְרַטְט, סְטָה, פְּסִיעָה, תְּפֶסֶת, שְׁרָרָה, תכסיס, קנטר, דווקא וכיוצא בהן הוא התקין, הרי כל ההבאות, אף אלו שהמלים הניל באות בהן בכתיב שרטט, שטה, פשיעה, תפש, סררה, טכסיס, קנטר, דווקא, יובאו לפי ראשי הערכים שרטט, סטה וכו', ואילו המלים שרטט, שטה וכו' יירשמו במקומן כסדרן באלף-בית ויירמו בהן לגופי הערכים. זוהי אמנם שאלה, שהצד הטכני שבה מרובה על הבלשני, ולפיכך לא יהיו הדעות מפולגות בה הרבה. אבל בה אנו נוגעים בשאלה חמורה יותר, שהצד הבלשני מרובה בה על הטכני, מפני שאינה עוד שאלה של כתיב בלבד, בייחוד לא לגבי לשון דורנו ובמבטא המוחזק לספרותי ("נכון"). וזה גוף השאלה: מלים כגון אונאה: הונאה, אנדה: הגדה, היכן: איכן, התאכל: התעכל, כעור: כאור, אומד: עומד; פרבר: פרור; כרסם: קרסם, טכס: טקס; איצטדין: איסטדין, איטרוביל: איצטרוביל; קסטרה: קצרה, מרסוף: מרצוף; טפוס: דפוס; פומבי: פומפי, פרדליס: ברדליס, מרקוליס: מרקוריס, סבטיון: סמבטיון, והרבה כמותן – התיראה כל בת זוג כמלה בפני עצמה ותבוא במילון כערך לעצמו ועמו העדים שלו, או שמא ייראו כל בנות הזוג כמלה אחת בגלגוליה ההיסטוריים והלוקאליים, וממילא יובאו כולן בערך אחד וירוכזו בו כל ההבאות? מוטל עלינו להשיב על שאלה נכבדה זו, קודם שיחול בהכנת הכרטסת. אך דומה אני שנוכל להיכנס בדיון על השאלה, רק לאחר שתהיה בידנו "רשימת ראשי הערכים", שכן זו תעלה לפנינו את כל החומר הדרוש לדיון ממצה ולהכרעה.

בראייה ראשונה נראה לי, שניטיב לעשות, אם נייסד את הוהתה של מלה מן המלים במהלכה ההיסטורי על אהדות משמעותה. על ידי כך נוכל לאחד בערך אחד את שהוא באמת אחד מצד העניין ונשתנה במרוצת ההיסטוריה בין מצד הכתיב בין מצד המבטא בעדות ישראל. דרך זו אף תקל מעלינו להתגבר על המכשול הקשה, שמלה מסוימת במקור מסוים ובקונטקסט מסוים מסורה לנו בכתיב יד ובדפוסים שונים בצורות צורות, בדומה למה שהבאתי לעיל. ברם, אני מעלה כאן הצעה לפתרון הבעיה, אלא שיקול אני מעלה, והדבר צריך עיון רב ומדוקדק. על כל פנים דייה העלאת שאלה זו להוכיח, שהכנת "רשימת ראשי הערכים" מראש היא הכרח להכנה שיטתית של המילון. ובלא כך הניסיון במפעלים אחרים מלמד, עד מה נחוץ להכין תחילה "רשימת ראשי הערכים" ואסור לסמוך על מה שיצא ממילא תוך חיבור המילון. כל עורכי המילונים, ששוחחתי עמם, הדגישו ואמרו, שכל אימת שלא הייתה לפנייהם "רשימת ראשי הערכים" מעובדת היטב, היה כעבור זמן קשה להתמצא באוספים של כרטיסי ההבאות שלא נסדרו לפי ראש ערך קבוע, ובסופו של דבר הבאות רבות נעלמו מעיני העורך בשעת עיסוקו בערך מסוים. אני מציע לכלול במילון לא רק את אוצר המלים והביטויים, אלא אף את אוצר הצורנים¹, ותהא בכך תרומה גדולה למורפולוגיה

1. בשם זה אני משתמש לנכות bound form לפי הטרמינולוגיה של בלומפילד (Language),

עמ' 160), ולכך קבעו בשעתו ועד הלשון (ע' לשוננו כרך ז, עמ' 406). המונח כולל בלשון כעברית גם את המושג משקל.

ההיסטורית¹ של לשוננו. אולי מן הדין שניתן את דעתנו על כך, קודם שנתחיל בהכנה של "רשימת ראשי הערכים". ובלא כך יידרש בירור של כמה שאלות יסוד בדקדוק העברי לפני עריכת המילון, שכן לא יצויר מילון מדעי טוב באין "אידיאולוגיה" דקדוקית ברורה ביסודו.

שני ענפי הפעולה הנזכרים: הנחת יסודות המילון ("חוברת המקורות") וקביעת היקפו ("רשימת ראשי הערכים") קודמים לכל פעולה אחרת במילון. במידה שהן ייעשו במיצוי ובדיוק, בה במידה ייקל לבנות את כרטסת ההבאות וכרטסת הספרות המקצועית בצורה שיטתית.

ג. כרטסת המילון

על יצירת הכרטסת עצמה אין בדעתי לדון עכשיו בפרוטרוט, כי סבור אני שבתקופת ביצוע שני ענפי הפעולה הנזכרים מן הראוי לחקור בבעיית השימוש במכונות מיון, ואם יהא אפשר להשתמש בשיטה האוטומטית, צריך לכוון לפיה את הכרטסת, אולם אני מבקש להביע כמה רעיונות בעניין הכרטסת.

א. אין לנצל את המקורות ניצול של בחירה בלבד. האפשרות שישמש חומר חשוב מעיני הקריין והעורך גדולה בכך מאוד. אם לא יהא שימוש בשיטה האוטומטית, יהיה צורך להשתמש בשתי דרכי הניצול כנהוג ב-ThLL, בייחוד שניצול של בחירה מחייב רמה גבוהה מאוד של קריין המקורות. ואולי יהא יקר מאוד מבחינה כספית.

ב. מוטב להכין את כרטיסי ההבאות על ידי שימוש בטפסים מודפסים, כדי למעט שיבושים בהעתקה, ועל כל פנים אם יש צורך בהעתקה, תיעשה ההעתקה במכונת כתיבה.

ג. כרטיס ההבאה צריך להכיל פסקה העומדת ברשות עצמה מצד התוכן, כדי שהעורך לא ידקק לעיין במקור שהוכן הכרטיס ממנו. כרגיל אין העורך מעיין במקור אלא בכרטיס ההבאה, לאחר שנבדק היטב לדיוקו.

ד. לפחות אותו חלק הכרטסת, שהוכן על פי ניצול מיכני, צריך לסדר לפי שתי בחינות: (1) לפי סדר הא"ב הכללי של המילון, לצורך המילון; (2) ולפי הא"ב בתחום אותו המקור, שנרשמו הכרטיסים ממנו. הווי אומר, דרך משל, כרטיסים של מכילתא דרשב"י או של ספיה לביאליק יסודרו לפי הא"ב הכללי של המילון וכן יישמרו בכרטסות מיוחדות למכילתא דרשב"י או לספיה של ביאליק לפי סדר א"ב. תכליתו של הסידור השני היא לשמור על עבודת ניצול שנעשתה למילון לצורך מונוגרפיות לשוניות, בין בתחום לקסיקאלי ובין בתחום אחר, הואיל ובניצול המיכני ממילא כל כרטיס בן 100 מלים יזכפל ב-100 טפסים, הריניתן בקלות להכפילו ב-200 טפסים ובלא הוצאה גדולה לארגן כרטסת מקבילה ללשון מקורות או ללשון מחברים מסוימים. זהו השכלול שאני מציע ורמזתי עליו (לעיל עמ' 113).

ה. מסתבר שניתן לוותר, לפחות לפי שעה, על כרטסת ההבאות של המקרא, כיוון שהמקרא מונח לפנינו בקונקורדאנציות בדוקות היטב; לעומת זאת יש לכלול

1. [עכשיו, כשהגיע לידי המילון הפולני (עי' עמ' 109 הערה 4), למד אני, שמערכת אותו המילון תיחד את הכרך האחרון, האחד עשר, למפתח, ובו יובא כל אוצר המלים ממוין לפי תצורתן. מפתח זה ייצור תמונה שלמה של מבנה הלשון הפולנית מצד התצורה ויפתח פתח למחקרים מונוגרפיים-היסטוריים וכי' (עמ' XLIII). והרי זה כרוח הצעתי האמורה (לעיל).

בכרטסת את כל התעתיקים היווניים והלאטיניים לספרי המקרא וכל הניקודים של טקסטים מקראיים בין בניקוד הטברני ובין בניקודים שאינם טברנים.

ו. בכרטסת יירשמו גם השמות הפרטיים שבמקורות, בין שייכנסו למילון ובין שלא ייכנסו ויישמרו לחיבור בפני עצמו; ועל השאלה אם ייכללו שמות פרטיים במילון צריך לדון ולהחליט (השווה מבוא לכרך המשלים של OED משנת 1933 עמ' V).

ד. מנגנון המפעל ותקציבו

א. גם אם יסתייע המפעל בקריינים מתנדבים, יהא צורך בחבר עובדים קבוע, שבו תפקיד מוגדר לכל עובד.

ב. מערכת מצומצמת צריכה לשבת בקביעות במפעל וכל חבר המערכת חייב ליטול על עצמו אחריות לביצוע ענף פעולה מסוים ולהביא את השאלות העולות בעבודתו לפני מועצת המערכת או לפני האקדמיה בכללותה.

ג. צריך שיהא מזכיר-אמרכל למפעל, שאם לא כן יוטרד העורך, או העורכים, בעניינים טכניים שונים שיגולו את זמנם ויסיחום מעיקר עבודתם.

ד. ומעל לכל צריך שיהא ברור לאקדמיה ולמוסד ביאליק, כי הקמת המפעל לפי המדובר בד"ח זה צריכה סכומי-כסף גדולים, גדלים והולכים במשך 5-6 השנים הבאות. אם לא יובטחו ולא ישוריינו בתקציב הסכומים הדרושים הן לשכר העובדים והן לציוד (כולל ספרייה), עשויה העבודה במילון ללקות בפיגורים וזעזועים, שישפיעו לרעה על טיב המפעל. שכן עלינו לשאוף, שחבר העובדים המדעיים במילון יהא קבוע ורואה את כל תפקידו בבניין המפעל.

ולבסוף אני מבקש לציין שנית, שתכנית זו אינה דנה בכללי העריכה ובסדרי עבודתם של העורכים, שהרי עדיין אנו רחוקים מעצם העריכה, ומוטב לדון בסעיף זה על פי הניסיון בשלבי ההכנה הנזכרים בתכנית.